

Dynda, Jiří

[Horák, Pavel. Návrat starých bohů: od falešného náboženství k modernímu pohanství]

Religio. 2025, vol. 33, iss. 1, pp. 140-145

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/Rel2025-40556>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82256>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 01. 07. 2025

Version: 20250626

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

To conclude, while *Senses, Cognition, and Ritual Experience in the Roman World* presents a series of thoughtful essays that strive to integrate cognitive science with the study of Roman religious practices, the overall result is mixed. The book successfully highlights the sensory and emotional dimensions of ancient rituals from the standpoint of historiography but struggles to justify the practical applicability of its cognitive theoretical background. This imbalance and the underdevelopment of the cognitive science approach in some chapters prevent the volume from achieving the groundbreaking impact it sets out to accomplish. Though valuable for those interested in the intersection of cognitive science and ancient religious studies, the book ultimately leaves room for further refinement and exploration in future research.

Religio 33/1, 2025, 137-140.

<https://doi.org/10.5817/Rel2025-40557>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Pavel Horák,
*Návrat starých bohů:
 Od falešného náboženství
 k modernímu pohanství.*

Nakladatelství Lidové noviny, 2024.

ISBN 978-80-7422-937-4.

JIRÍ DYNDÁ

Slovanský ústav, Akademie věd ČR, v.v.i. • jiri.dynda@slu.cas.cz

• *ORCID 0000-0002-7321-9359*

Kniha religionisty Pavla Horáka je rámována zájmem o současné pohanství a jeho stav v České republice. Už v tomto ohledu představuje na poli české odborné produkce monograficky jedinečný počín.¹ Horákovi však nejde jenom o mapování moderního pohanství v ČR v kontextu současné alternativní spirituality. Navzdory svému jasně definovanému předmětu se v podloží jeho zájmu nachází ještě mnohem širší otázka po dějinách pojmu pohanství obecně: Jak koncept pohanství vznikl v prostředí

1 Vychází z autorovy disertace a několika dalších článků publikovaných hlavně v zahraničních časopisech.

rané křesťanské církve jako relační termín k antickým náboženstvím, a jak se potom vyziceľovalo jeho chápaní ve smyslu obecnějšího vztahování se vůči jinakosti.

Horák tomuto záměru říká „konceptuální dějiny pohanství“ (s. 19). A jejich nitky sleduje od antiky až po osvícenství a současnost (s jistou mezerou ve středověku). Jde ale zcela jasně o něco více nad rámec toho, co dělali kupříkladu Ronald Hutton či Joanne Pearsonová pro britský druidismus nebo wiccu, když mapovali jejich nedávné historické kořeny.² Horákovi jde o širší a obecnější „strukturu idejí“ ve velkoryse pojatém obraze dějin chápaní konceptu pohanství. V tom je kniha bytostně religionistická, ale je díky tomu atraktivní i pro oborově širší čtenářstvo (byť některé terminologické debaty o „náboženství“, „pohanství“ a „tradici“ v počátečních částech knihy mohou některé čtenáře odradit svým religionistickým slovíčkařením).

Knihá začíná čtivým uvozením do problematiky, v němž Horák zdařile shrnuje základní obrysy badatelské diskuze, která leží v jádru bádání o moderním pohanství. Určuje také základní definiční rysy moderního pohanství, tedy jeho společné prvky, motivy i základní charakteristiky. Zmiňuje kriticky rovněž významnou myšlenku, že folklór a lidové zvyky mohou představovat jakési historické pohanské přezitky. Což je diskutabilní a dnes již víceméně vyvrácená teorie, k jejímuž hodnocení se pak autor v průběhu knihy několikrát vrací, neboť jednak dobře ilustruje významné motivy a zvraty v dějinách bádání o pohanství, ale i proto, že současní pohané z ní často vycházejí, když ve folklóru nacházejí inspirační zdroje pro svou náboženskou praxi.

Monografie je přehledně uspořádána do tří částí. První část je rozdělená do tří samostatných kapitol a věnuje se rozvíjení otázek ohledně definice a konceptuálního uchopení moderního pohanství. Kapitola 1 se tak zabývá tím, jakou roli hraje v moderním pohanství doktrinální stránka náboženství. Horák zde dovozuje, že navzdory prohlášením samotných pohanů o důležitosti rituální praxe a nevýznamnosti doktrín, hrají náboženská přesvědčení velkou roli danou i tím, že moderní pohanství neoddělitelně vyrůstají z křesťanství. Tím však autor nechce žádný směr moderního pohanství nijak diskreditovat. Chce pouze poukázat na to, že každá náboženská tradice vyrůstá v konkrétním prostředí a historických souvislostech a nelze je od ní odděľovat.

Neopomenutelný vliv křesťanství na konceptualizaci pohanství pak rozebírá i ve druhé kapitole. Ta se pod vlivem přiznané inspirace teoriemi

2 Ronald Hutton, *The Triumph of the Moon: A History of Modern Pagan Witchcraft* (Oxford University Press, 1999); Joanne Pearson, *Wicca and the Christian Heritage: Ritual, Sex, and Magic* (Routledge, 2007).

S. N. Bálagangádhary věnuje dekonstrukci samotného pojmu „náboženství“. ³ Horák jeho nevhodnost ilustruje na příkladě římské tradice *religio*, kterou podle něj nazýváme „náboženstvím“ čistě v důsledku jisté epistemologické chyby. Té se dopouštěli už raní křesťané, když římskou tradici poměřovali s pracně vybudovanou konceptuální jedinečností vlastního náboženství, které považovali za jediné pravé. Tuto ranou historii utváření pojmu pohanství v první části knihy pak uzavírá třetí kapitola, která stručně analyzuje právě základní rysy křesťanského chápání pohanství jakožto „falešného náboženství.“ Jako základní diskurzy zde Horák identifikuje vnímání pohanství jako uctívání démonů (démonolatrie) či lidí (euhémerismus), anebo pohanství jako špatně směřovaná úcta Stvořiteli, namířená chybně k tvorstvu – křesťanství této chybě říká modloslužba (idolatrie).

Druhá část knihy, nazvaná „Dějiny konceptu pohanství“, se pak čtyřech kapitolách věnuje vývoji tohoto pojmu od reformace po osvícenství. Zaobírá se tak pojetím pohanství v dobách po zámořských objevech, které podle autora vzbudily nový zájem evropských intelektuálů o ne-křesťanská náboženství; prostor dostává zejména koncepce evropských deistů, kteří se pokoušeli pohanství redefinovat na vědeckěji znějícím základě „polyteismu“ (kap. 4). Následně se věnuje tomu, jak se diskurz o pohanství vyvíjel v osvěcenských historiografických pojetích náboženství starých Keltů a Germánů (kap. 5) a rovněž Slovanů (kap. 6). Zejména tyto tři kapitoly jsou podstatné pro komplexní pochopení stavu současných pohanských směrů v ČR, jimž se Horák věnuje ve třetí části knihy.

Právě myšlenky romantismu a rané folkloristiky 19. století jsou totiž v českém veřejném diskurzu o pohanství a jeho vývoji stále zřetelně přítomny a Horák tyto diskurzivní kořeny skvěle odhaluje. Historické sondy do vzniku moderních vědeckých diskurzů o pohanství a vývoji náboženství či náhledu na folklorní zvyklosti obsahují velice cenné postřehy a shrnutí souvislostí a nejdůležitějších děl. Kapitola 7 pak představuje uzavření této části a shrnutí jejího všeprostupujícího leitmotivu. Tím je autorova přesvědčivě podaná hypotéza o tom, že osvěcenské a raně moderní hledání a vynalézání jednotlivých „národních“ pohanství a vůbec celá vědecká konceptualizace pohanství jsou vlastně důsledkem terminologického sekularizování původně teologických konceptů a z nich vyrůstajících problémů. „Polyteismus“ je sekularizovaným řešením otázky pohanství a religionistické teorie „náboženství“ jsou sekularizovaným řešením protestantských snah o denominační klasifikaci křesťanství.

Pro Horáka však tyto úvahy představují východisko pro třetí, vrcholnou a rozsahem největší část knihy, která se věnuje modernímu pohanství,

3 Viz S. N. Balagangadhara, „*The Heathen in His Blindness...*“: Asia, the West and the Dynamic of Religion (Brill, 2018).

onomu titulnímu „návratu starých bohů.“ Horák zde nejprve představuje kořeny moderního pohanství v okultismu, theosofii a ariosofii, které byly populární na přelomu 19. a 20. století (kap. 8) a následně se už věnuje jednotlivým významným směrům současného pohanství. Těmi jsou wicca (kap. 9), druidství (kap. 10), ásatrú (kap. 11) a slovanské rodnověří (kap. 12). Tyto kapitoly jsou koncipovány synopticky podobně: Horák každou z nich uvozuje barvitými etnografickými vsuvkami z rozhovorů s českými představiteli daných směrů. Následuje shrnutí historického vzniku a vývoje každého pohanského směru (u wiccy, druidství a ásatrú jde o jejich západoevropský původ) a zhodnocení historických pramenů, které ke každé tradici máme, a jak byly tyto kořeny dříve vnímány vědeckým badáním. Následně pak autor v každé kapitole mapuje i dějiny, rozšíření a současný stav jednotlivých moderních pohanských směrů v České republice. Historické i terénně-antropologické exkurzy do dějin jednotlivých směrů na západě i u nás jsou v podání Pavla Horáka opět fascinující a čtivou sondou do primární i sekundární literatury k tématu. Některé exkurzy jsou v české knižní produkci skutečně jedinečné a velmi cenné už jenom tím, že dějiny různých pohanských směrů shrnují na jednom místě, uceleně a zároveň ve vztahu ke starším koncepcím pohanství, které kniha mapovala ve své druhé části, k níž se autor ve třetí části spirálovitě vrací.

Třetí část je pak zakončena kapitolou třináctou, věnující se „kolu roku“, tedy systému osmi výročních svátků, které hrají důležitou roli v rituální praxi současných pohanů. Zřejmě proto je nešlo v knize pominout, byť se zde nelze zbavit dojmu, že by se bez této kapitoly Horák obešel a že její zařazení je motivováno spíše důležitostí kola roku pro moderní pohany nežli zastřešující koncepci monografie. Na třináctou kapitolu pak navazuje velice stručný závěr celé knihy – jeho lakoničnost a úsečnost je snad trochu kompenzována tím, že jakési předčasné teoretické vyvrcholení celé knihy představuje vlastně konec druhé části, tedy skvělá kapitola 7.

Horákova kniha je každopádně soudržným a smysluplným celkem. Každou ze tří částí, na něž je kniha rozdělená, lze však podle autora číst samostatně. To do jisté míry platí, některé konkrétní kapitoly ostatně vycházejí z již publikovaných článků, a díky tomu mohou obstát i samy o sobě (kap. 1 a 4-8; viz soupis na s. 498-499). Nicméně síla celé Horákovy knihy spočívá v tom, jak na sebe jednotlivé části navzdory odlišnému původu ústojně a smysluplně navazují, doplňují se a vrací se, aby ukázaly komplexní, ale jednolitý obraz konceptuálních dějin pohanství v zrcadle současných pohanských směrů v ČR.

Navzdory chvále je ale namístě i konstruktivní kritika. Prvním výtkou může být již zmíněná skutečnost, že poslední kapitola o kole roku z uceleného pojetí třetí části knihy poněkud vybočuje. Je sice pochopitelné, proč autor toto téma zahrnul, ale přesto působí, že do zbytku třetí části (natož

pak celé knihy) tato kapitola moc ústrojně nezapadá, protože nijak nerozvíjí konceptuální dějiny pojmu pohanství, které chce autor sledovat. Možná by si tato kapitola zasloužila samostatné zpracování buď časopisec-ké, anebo, vzhledem k důležitosti předmětu, i monografické.

Druhá kritická poznámka je pak zásadnější a týká se spíše toho, co v knize chybí. Pokud chce totiž autor sledovat konceptuální dějiny pojmu pohanství v širších strukturách evropských idejí, je poněkud nečekané, když po analýze raně křesťanských pojetí pohanství jako démonolatrie a pohanství jako modloslužby (tedy koncepcí původně ze 3. až 4. století) skočí tematicky rovnou do poreformačního pojmání pohanů v době zámořských objevů a následně v baroku a osvícenství. Mezi třetí a čtvrtou kapitolou (resp. první a druhou částí knihy) tak zeje zcela zjevná dějinná propast středověku, který autor dočista pomíjí. Je dokonce místy vidět, že si tento nedostatek uvědomuje, ale snaží se obhájit před čtenářem myšlenku, že ve středověku se o pohanech v podstatě nepsalo, respektive že se jejich diskurzivní obraz nijak nevyvíjel, neboť se „tematika pohanství z intelektuálních debat na chvíli vytratila“ (s. 17), potažmo, že o pohanství se začíná diskutovat teprve po objevení nových kontinentů (s. 113).

Pokud je pro autora tisíc let vývoje diskurzu „chvíle“, tak budiž. Ale ani fakticky vzato tato poznámka o „vytrácení se tematiky“ bohužel neplatí. Patristická a raně středověká církevní literatura se naopak pohanství věnovala hojně a jeho obraz se také významně vyvíjel a proměňoval, a to i po zásadních spisech Tertuliánových, Klémentových či Augustinových, které Horák zmiňuje. Zájem středověkých autorů o pohanství pak pochopitelně pokračoval a dále se rozvíjel ruku v ruce s tím, jak jednotliví evropští pohané ohrožovali středověkou christianitas svou prostou existencí celou dobu od raného po vrcholný středověk. Zhruba do přelomu tisíciletí to bylo germánské náboženství Skandinávců, ještě ve 12. století v Evropě pomalu zanikalo slovanské archaické náboženství a o pohanství baltských kmenů slyšíme dokonce ještě ve 14. století (což Horák ovšem velice dobře ví; viz s. 25, ale i historické pasáže kapitol ve třetí části). A nadto, pohanství bylo pak pro středověké autory důležité téma i v kontextech, kdy už nekřesťanské kmeny dlouho nebyly aktivní mocenskou hrozbou pro křesťanskou civilizaci, ale kdy bylo pohanství a jeho obraz spíše diskurzem hledání a vynalézání vnitřního nepřitele v rámci křesťanské společnosti jako takové. Právě toto diskurzivní uchopení přežívajícího pohanství (podle Huttona fantomový „surviving paganism“) u pozdně a vrcholně středověkých kronikářů, kazatelů i zákonodárců se pak stalo kořenem pro osvícenské a posléze romantické přesvědčení, že lidová kultura je jakýmsi rezervoárem „pohanských přežitků“ („pagan survivals“) a stalo se významným stavebním kamenem v moderním chápání pohanství, které natvrdo

zacementoval J. G. Frazer a jehož se historie i religionistika stále obtížně zbavuje.⁴

Nicméně ani dvě uvedené výtky k tomu, co v knize přebývá (kapitola 13) a co v knize naopak není (tisíc let středověkého vývoje diskurzu o pohanství), nikterak neumenšují nebo neshazují hodnotu Horákovy knihy jako celku. Jsou jen ryze subjektivními doporučeními, která by po mém soudu udělala z knihy skutečné opus magnum. Ačkoliv opomenutí středověku v konceptuálních dějinách pohanství považuji za poměrně velký nedostatek, jsem si vědom toho, že po jeho zahrnutí by kniha ve svém současném rozvrhu byla možná už příliš rozsáhlá a ve výsledku neučitelná. A ostatně, jejím primárním záměrem je zmapování základních dějin a myšlenkových východisek současného pohanství jakožto součásti alternativní spirituality. Dějiny pojetí pohanství jako teologického a posléze vědeckého konceptu jsou tak jen jakousi nadstavbou v tomto snažení – byť nadstavbou pro religionistického čtenáře velice vítanou. V tomto ohledu Horáкова kniha čtenáře nikterak nezklame. Naopak představuje základní stavební kámen pro veškeré budoucí domácí diskuze o moderním pohanství. A naštěstí se v tomto ohledu jedná o stavební kámen poctivě a úhledně otesaný (celková výprava knihy a její zelený inkoust jsou velice potěšujícími prvky) a rovněž solidně a pevně ukotvený. Ani kdyby do něj někdo chtěl nadále dloubat oním středověkým směrem, v němž trochu vůle v kotvení vidím, tak ho z jeho jinak pevné pozice přesto nevyviklá.

Religio 33/1, 2025, 140-145.

<https://doi.org/10.5817/Rel2025-40556>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

⁴ Nedávno kriticky (ale až po vydání Horákovy knihy) Robin Douglas and Francis Young, *Paganism Persisting: A History of European Paganisms since Antiquity* (Exeter University Press, 2024).